

Бондаренко Неллі Володимирівна
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови
та літератури
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ*

КУЛЬТУРОМОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: СПІВДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВЦІВ І ПЕДАГОГІВ-ПРАКТИКІВ

У статті порушено проблему формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови. На конкретному прикладі співпраці науковців Інституту педагогіки НАПН України і вчителів експериментальних закладів розкрито алгоритм роботи творчої групи з вивчення стану проблеми, розроблення теоретичного підґрунтя і практичних рекомендацій педагогам-предметникам щодо формування у здобувачів освіти культурної компетентності.

Ключові слова: *ключові компетентності; культурна компетентність; шляхи формування; співдослідження; співпраця науковців і педагогів-практиків.*

Ефективність досліджень в освітній галузі, їх життєздатність і результативність значною мірою залежать від взаєморозуміння та партнерської співпраці науковців і педагогів-предметників, які сприймають, засвоюють, апробують і творчо впроваджують сучасні педагогічні ідеї та розробки в практику роботи закладів загальної середньої освіти. Важливу місію в цьому процесі відведено експериментальним закладам Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, на базі яких здійснюється систематична робота й відбуваються знакові освітні заходи. Саме вони дають імпульс реалізації ідей у розвиток Нової української школи.

Згідно з рекомендаціями науково-практичного семінару «Компетентнісно орієнтоване навчання української мови в закладах загальної середньої освіти», який відбувся 03 жовтня 2018 року на базі Вишнівської ЗОШ I–III ступенів №3 Київської області (нині Вишнівський академічний ліцей «Основа» Києво-Святошинської

районної ради Київської області) започатковано роботу творчих груп у складі педагогів-предметників і науковців Інституту педагогіки НАПН України. Їх завданням є розроблення теоретичного підґрунтя і методичних рекомендацій щодо формування конкретних ключових компетентностей. Для обміну досвідом груп і поглиблення співпраці між наукою і практикою семінар вирішено зробити постійним на базі закладів загальної середньої освіти Києво-Святошинського району. Результати роботи творчої групи вчителів Вишнівського академічного ліцею «Основа» оприлюднюються в журналі «Українська мова і література в школі», у збірниках наукових праць та в матеріалах науково-практичних конференцій в Україні й за кордоном [5; 7; 10].

Науковці спільно з педагогами-предметниками розробили «Матеріали для роботи творчих груп». Покроковий «Алгоритм роботи творчої групи» учителів Вишнівського академічного ліцею «Основа» під керівництвом науковців із розроблення культурної компетентності містив такі пункти:

1. Вибір однієї з-поміж 11 груп ключових компетентностей (Закон України «Про освіту»).
2. Складання списку творчої групи, яка розроблятиме вибрану ключову компетентність.
3. Вибір девізу творчої групи (*це може бути афоризм, що стосується суті компетентності*).
4. Проведення анкетування старшокласників за попередньо розробленими анкетами.
5. Аналіз та оприлюднення результатів анкетування.
6. Робота з послідовного заповнення таблиці «Розвиток ключових компетентностей».
7. Добір текстів, що відповідають критеріям, для формування ключової компетентності, і створення банку текстів.
8. Розроблення системи завдань і вправ для формування ключової компетентності.
9. Апробація розробленої методичної системи.
10. Узагальнення, систематизація, висновки й оприлюднення результатів науково-практичної роботи (поетапно).

Вибір творчою групою учителів української мови і літератури Вишнівського академічного ліцею «Основа» культурної компетентності невивадковий.

Українська мова як культурний код нації і навчальний предмет є каналом цілеспрямованої **інкультурації** – процесу входження й глибинного занурення людини в культуру, опанування традицій, звичаїв, норм, цінностей, моделей поведінки, властивих конкретній культурі. Українська мова формує основу змісту **культурної ком-**

петентності особистості, яка дає можливість людині розуміти, правильно інтерпретувати й доцільно застосовувати здобуті знання про культурні установки, цінності й норми.

З-поміж 2400 різних культур, що існують у світі (дані ЮНЕСКО), українська визнана однією з найдавніших, найвартісніших і найпотужніших.

Українська культура – наше безцінне національне надбання, унікальний національний культурний код, за яким нас ідентифікують у світі як українців.

Достойники української культури, попри значні репресійні втрати, зробили вагомий внесок у прогрес світової цивілізації. Багато наших визначних діячів освіти, науки і культури замовчувались радянським режимом, були знищені ним, привласнені чужими культурами або інтегровані в них.

Великий педагог і письменник Василь Сухомлинський стверджував, що «школа стає осередком культури, коли в ній панують чотири культу: культ Батьківщини, культ людини, культ книги і культ рідного слова» [3].

Педагоги-предметники накопичили безцінний досвід ознайомлення здобувачів освіти зі скарбами української культури, який ще недостатньо вивчено й реалізовано.

Водночас рівень культурної поінформованості здобувачів освіти навряд чи можна вважати достатнім. Однією з причин є брак системної уваги науковців до цієї проблеми. Ігор Сюдюков (газета «День») зазначає, що рівень інтелектуальної планки в суспільстві неблаганно знижується. У розумінні культури сьогодні ми, як і в 90-х, продовжуємо перебувати «в нижній частині синусоїди» [8, с. 12].

Це підтвердили бесіди й результати анкетування, проведеного в 2018/2019 н. р. Вони засвідчили недостатню обізнаність здобувачів освіти з культурною спадщиною народу. Попри твердження, що молодь, і особливо юнь, не надто цікавиться телебаченням, свою ерудицію вона продемонструвала на рівні 95-го кварталу, що незабаром знайшло своє підтвердження на виборах президента.

Запропоновані десяти-одинадцятикласникам анкети містили такі запитання й завдання: 1. Що ви вкладаєте у поняття «культура»? 2. Запишіть 7 ключових слів, які розкривають поняття «культура». 3. Запишіть кілька прізвищ та імен маловідомих діячів української культури. 4. Яких знань з української культури вам бракує?

5. Як ви берете участь у збереженні й розвитку української культури?

Проведене анкетування дало уявлення про стан культурної обізнаності здобувачів освіти, можливість зрозуміти їхні потреби, визначити завдання методики й суміжних наук щодо формування культурної компетентності як ключової. Продемонстрована старшокласниками поінформованість щодо окремих діячів культури пояснюється наявністю в підручнику відповідних поодиноких текстів. Тому культурологічна матриця опанування мови і вияскравлення достойників української культури через роботу зі зразками висловлень мають закласти основу формування культурної компетентності.

У програмах для школи, розроблених фахівцями до початку останньої реформи, культурологічний компонент реалізувався через соціокультурну змістову лінію й передбачені нею тексти відповідної тематики. Культурологічний складник соціокультурної змістової лінії зобов'язував авторів підручників включати в зміст базові відомості з галузі культури. «Реформатори»-аматори вилучили цей канал спрямованої інкультурації, чим дуже ускладнили впровадження ідей Нової української школи [6].

Позитивним є те, що автори Закону України «Про освіту» виокремили культурну компетентність як самодостатню, не давши їй розчинитися в соціокультурній, і висловили намір зафіксувати її розвиток у меті та в змісті навчальних програм. Однак вона опинилась на не зовсім почесному передостанньому місці в переліку 11-ти груп ключових компетентностей, які необхідно формувати на уроках з усіх предметів у Новій українській школі. Чи не тому проблема розвитку цієї надважливої всеохоплюючої компетентності, яка формується від народження і чинить визначальний вплив на економіку і прогрес у всіх сферах життя людства, залишається на периферії наукових інтересів?

Співдослідники визначили базові поняття, що розкривають суть і призначення культурної компетентності: *культура, функції культури, культурна компетентність, артефакт, менталітет (ментальність), етнос, інкультурація, культура національна, культура загальнолюдська, культурна ідентифікація, культурні константи, культурні установки, культурні цінності, культурні норми, субкультура*. Було укладено «Словничок базових понять культури».

Формування в учнів культурної компетентності передбачає активне залучення слів-понять, які утворюють ядро мовної свідомості українців, їх світобачення й логіку пізнання світу. Ці лексеми розглядають як *ментальні домінанти, ключові слова культури, ключові концепти культури, репрезентанти ключових концептів культури, слова з культурним компонентом, культурні концепти* [9].

Культурні концепти широко представлені в українському мистецтві й значущі для нашої культури. Стрімкі глобалізаційні процеси, своєю чергою, потребують осучаснення цього усталеного ядра в контексті модернізації українського національного характеру, що має стати предметом запитаних наукових досліджень на суміжжі різних галузей наук.

На пропозицію збагатити складений мовознавцями список ключових слів української культури сучасними реаліями учні 9–11-их класів Вишнівського академічного ліцею «Основа» відгукнулися таким переліком: *Батьківщина, захист, безпека, армія, світ, лідер, розвиток, прогрес, цілеспрямованість, упевненість, право, економіка, політика, медицина, спорт, екологія, професіоналізм, конкуренція, етика, право вибору, інтелект, ерудиція, Інтернет, технології, комунікація, інформаційний розвиток, культурний обмін, різноманітність, індивідуальність, самовираження, адаптація, саморозвиток, толерантність, людяність, упевненість, дозвілля, подорожі та ін.*

Розробляючи методику формування у здобувачів освіти культурної компетентності, необхідно враховувати функції, що їх реалізує культура як суспільно-історичне явище. Основні з-поміж них – *інформаційна, пізнавальна, аксіологічна (ціннісно-комунікаційна), регульовальна (нормативна), людинотворча, перетворювальна, світоглядна, виховна.*

Створюваний робочою групою **банк текстів** культурологічної тематики мав розпочинатися ключовим текстом, який відбиває суть явища, покладеного в основу компетентності. Кожен текст нумерувався порядковим номером.

До текстів, які мали увійти до банку, ставилися певні вимоги. Це:

1. Тематична різноманітність, оригінальність, «нетрафаретність».
2. Пізнавальна цінність.
3. Наявність актуальної проблеми.
4. Комунікаційна цінність і значущість предмета розмови.
5. Змістовність, сюжетність (за винятком окремих текстів).
6. Комунікаційна перспектива (можливість обговорення порушених проблем).

7. Придатність для формування однієї або кількох ключових компетентностей. 8. Відповідність нормам сучасної української літературної мови (за винятком текстів для редагування). 9. Документованість (обов'язкова наявність вихідних бібліографічних даних).

Частину дібраних текстів опубліковано в журналі «Українська мова і література в школі» разом із завданнями для роботи над ними [10].

На цей час у банку, який постійно поповнюється, є такі тексти культурологічної тематики: 1. *Культура*. 2. *Мова – життя духовного основа*. 3. *Зоряна плеяда митців*. 4. *Нам треба голосу Тараса...* 5. *Києво-Могилянська академія*. 6. *Українська книжка*. 7. *Є цінності, яким нема ціни...* 8. *Українське малярство*. 9. *Український живопис*. 10. *Український рушник*. 11. *Тріумф українського вбрання*. 12. *Український театр*. 13. *Український кінематограф*. 14. *Українські музеї*. 15. *Українські художники*. 16. *Чарівний світ Катерини Білокур*. 17. *Унікальний дар Івана Марчука*. 18. *Українська музика*. 19. *Українська пісня – поетична біографія народу*. 20. *Микола Лисенко – музичний геній України*. 21. *Анатолій Солов'яненко – гордість світового оперного мистецтва*. 22. *Український композитор світового рівня Володимир Івасюк*. 23. *Україні потрібні Ханенки*. 24. *Лесь Курбас – зодчий нового українського європейського театру ХХ століття*. 25. *Українські шедеври світової архітектури*. 26. *Якою має бути доля пам'ятників різних епох?* 27. *Як оздоровити націю духовно?*

Культурну компетентність можна вважати сформованою, якщо особистість буде здатна засвоювати й відтворювати культуру, її базові цінності, традиції, поширювати, транслювати, передавати культурну спадщину прийдешнім поколінням.

Нами визначено очікувані **результати** сформованості культурної компетентності. Це *знання, навички, відношення/ставлення*, що розвивають компетентність, коли здобувач освіти: *розуміє* суть поняття культура; *знає* знакових діячів української культури, зокрема маловідомих (замовчуваних, знищених режимом) і привласнених чужими культурами; *виявляє* обізнаність із базовим обсягом культурологічної інформації; *виявляє* здатність доцільно застосовувати її; *знає* культурні стандарти народу; *дотримується* їх; *усвідомлює* специфіку української культури, що проявляється у мові, цінностях, традиціях, звичаях і звичках; *сприймає* українську культуру як невід'ємну складову загальнолюдської; *усвідомлює* культурні від-

мінності між народами; *виражає* ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва; *утверджує* цінності національної культури на особистісному рівні; *виявляє* готовність успадкувати й передати нащадкам духовні й культурні надбання українського народу; *виявляє* міжкультурне взаєморозуміння, толерантність до представників інших культур; *виявляє* здатність вести діалог, здійснювати міжкультурну комунікацію, не втрачаючи власної ідентичності; *оцінює* творіння української культури [2].

Своєрідним підсумком роботи творчої групи стало заповнення таблиці «*Розвиток ключових компетентностей*», що містить такі графи: 1. № порядковий/уточнений. 2. Назва компетентності. 3. Визначення компетентності. 4. Базові поняття, що розкривають компетентність.

5. Структура (складники) компетентності. 6. Знання, навички, відношення/ставлення, що розвивають компетентність (очікуваний результат).

Результатом співдослідження науковців і педагогів-практиків стало розроблення методичних рекомендацій учителям української мови і літератури щодо формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови.

Науковцям належить проаналізувати культурний контекст сучасної України; провести каталогізацію культури України; визначити, якого роду культурна компетентність потрібна нинішньому і прийдешньому поколінням українців з огляду на наступність певних елементів культури та її оновленням, а також забезпечення руйнування культурного ядра; визначити основу змісту формування культурної компетентності у здобувачів освіти загалом і на уроках української мови зокрема; розробити методику її розвитку і концептуально нові критерії оцінювання рівня сформованості [2].

Список використаних джерел

1. Бондаренко Н. В. Інкультурація здобувачів освіти у процесі компетентнісного навчання української мови. *Дивослово*. 2019. № 9 (750). С. 2–6.
2. Бондаренко Н. В. Культурна компетентність як проблема української лінгводидактики. *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи*: матеріали Першої міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Київ, 18 квіт. 2019 р. // Дидактика : теорія і практика : зб. наук. праць. Київ : Фенікс, 2019. С. 55–58.

3. Бондаренко Н. Непроминуше значення доробку Василя Сухомлинського для розбудови Нової української школи. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 3 (99). С. 6–9.

4. Бондаренко Н. В. Формування культурної компетентності як ключової на уроках української мови. *Молодь і ринок*. 2019. № 8 (175). С. 94–99.

5. Бондаренко Н. В. Цінності Об'єднаної Європи та їх формування в Українській новій школі. «*Science progress in European countries: new concepts and modern solutions*» : *papers of the 8th International Scientific Conference*. July 12, 2019, Stuttgart, Germany, 12 липня 2019 р., с. Stuttgart, Germany. С. 62–74.

6. Бондаренко Н., Косянчук С. Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 112–119.

7. Ладоня К. Ю., Зеленова Л. В., Синьоока Г. І. Підручник української мови очима учня, вчителя, науковця. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. 2017. Вип. 19. С. 158–166.

8. Некрасова М. Профессор Юрий Шанин: «Интеллигентных людей не может и не должно быть много». *Киевские ведомости*. 1995. 11 февр. С. 12.

9. Саєвич І. Г. Ключові концепти культури: критерії виокремлення. *Матеріали міжнар. наук. конф.*, м. Київ, 10–12 жовт. 2013 р. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 255 с.

10. Хмарна О., Бондаренко Т., Зеленова Л., Кравченко Т., Синьоока Г. Робота з текстами культурологічного спрямування на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2019. № 2. С. 20–25.